

Palatalizarea labialelor.

Notă introductivă. Materialul de față l-a adunat Vivian G. Starkey, parte din izvoare publicate și parte din graiu viu, în cursul petrecerii sale mai îndelungate în Muntenia și în Moldova; o parte i-a fost comunicată în scris. ¹⁾ În vara anului 1914 eră gata adunat și clasificat geograficește; după o temeinică prelucrare și aprofundare științifică urmă să apară în vol. 2 din *Mitteilungen des rumänischen Instituts* de la Viena. Dar războiul a zădărnicit acest plan în două direcții. Starkey a căzut, ca una din cele dintâi jertfe ale războiului, iar *Institutul român de la Viena* fu desființat prin strămutarea mea la Bonn, încă înainte de intrarea în războiu a României. O parte a acestei lucrări, capitolul despre evoluția lui *en* după labiale s'a publicat anul trecut în *Dacoromania* sub numele autorului său, V. G. Starkey. ²⁾ Cât pentru rest, numai răspunderea materialului poate cădea în sarcina lui Starkey, pe când concluziile aparțin în întregime subsemnatului. Acest material face impresia celei mai depline autenticități. Dacă talentatului cercetător i-ar fi fost dat să-și termine lucrarea, după toată probabilitatea ar fi avut o lucrare eminentă.

Sporire de material ne-a mai venit prin comunicările din Hațeg ale d-lui O. Densusianu (Graiul din Țara Hațegului 1915).

*

Cu privirea la evoluția labialelor înainte de *ie* și *i*, limba română se împarte în două grupe mari, dintre care una prezintă un stadiu mai vechiu, menținând deplin valoarea vocalică a lui *ie* și *i* și, în consecință, nealterând labialele; a doua grupă preface pe *ie*, *ii*, în *ye*, *yi*, apoi, apropiind pe noul *y* de labială în diferite chipuri, o alterează și pe aceasta. Grupa dintâi cuprinde Banatul, Oltenia, Transilvania apuseană și

¹⁾ Din partea următorilor domni: *M. Lupescu* din Zorleni, Jud. Tutova; *Alexandru Tiplea* din Năsăud, Jud. Bistrița-Năsăud; *Leca Morariu* din Pătrăuți pe Suceava (Bucovina); *Alexandru Vasiliu* din Tătăruș, Jud. Suceava; *Domnica Dobre Ștefănescu* din Bucu, Jud. Ialomița.

²⁾ „Dacoromania“ Anul 1920, p. 340—343

Istria. Afară de aceasta, Pușcariu a mai arătat că Românii cu cari ajunseră în contact Moravii se aflau și ei, pe timpul acestui contact, în stadiul grupului dintâiu, căci Moravii au primit pe lat. *fimbria* ca *frembia* (*Zur Rekonstruktion des Urrumän.* 36); tot el a arătat că toate numirile de localități din Bulgaria de vest până'n Serbia, Bosnia și Herțegovina nu prezintă palatale în locul labialelor (*ibid.* 55). Excepții fac istro-rom. *kl'ept* < *pectus* și *tsăptir* < *pectinem*. Despre *tsăptir* v. pag. 12; cât despre *kl'ept* e de remarcat că pe vremea când în dialectul istroromân începui, după model slav, să se schimbe, după labiale, pronunțarea *ye* în *l'e* (deci *fl'er* în loc de *fier*), *kl'ept* trebuie să fi fost încă în stadiul *piept*, pentru că *kl'ept* e desvoltat din *pl'ept*. Disimilarea *p-p* la *k-p*, săvârșită apoi, corespunde exact lui *kyoppo* din *pioppo* în dialectele italiene din Pisa și Pistoja; s'ar putea înșiră și alte exemple din limbile romanice. În ajutorul acestei explicări ar fi de amintit și forma *piept* dată de I. Maiorescu; Densusianu în *Hist. langue roum.* I. 339 citează și o formă istroromână *pliept*, care însă nu e exclus să fi fost influențată de *pieto* din dialectul istro-italian v. *Gram. ital.* pg. 30.³⁾

Înainte de a trata marea regiune cu labialele palatalizate, mă voiu ocupa de câteva cazuri speciale, la cari palatalizarea apare mai răspândită. Avem înainte de toate cazul lui *furnică* < *formica*. Cu drept cuvânt vede Pușcariu (o. c. 38) în acesta o disimilare: labială - labială > labială-dentală; prefacerea lui *m* în *n* nu e deci condiționată de *i* următor. Apoi *miel* < *agnellus*. S'ar putea crede că în acest *miel* am avea un hiperurbanism pentru *niel și, în consecință, ar trebui să lărgim teritoriul pentru forma palatalizată peste hotarele obișnuite. Dar o astfel de supoziție e tot atât de puțin necesară ca și prototipul *amnellu propus cu toată rezerva de Pușcariu. La baza lui *miel* stă mai întâiu un *m̃iel* cu o grupă de consonante care cere aproape în mod imperios o simplificare. Simplificarea s'a putut săvârși prin eliminarea lui *ñ*, cu atât mai ușor, cu cât după căderea străvechiului *a*, sunetul *m* ajunge în acea poziție (direct inițială), care în toate limbile romanice e cea mai rezistentă. Și pentru aceasta

³⁾ Nu e de admis că *kyept* ar fi putut deveni *kl'ept* (*Gram. rom.* I. § 419, Densusianu I. c) fiindcă în slavonă acest *l'* apar; numai după labiale, nu însă după velare.

găsim în dialectele italiene un paralelism desăvârșit: forma amplă *bisogna* se reduce în toscană și emiliană la *bin'a*, care prin asimilare devine *min'a*, iar aceasta, printr-o nouă simplificare, regg. *mn'a*, tosc. *mia*, cf. *Gram. ital.* § 311.

Palatalizar a se restrânge asupra lui *-ie* < *ĕ* latin și *i* < *ī* latin. Singura restricție o avem în cazul lui *i* < lat. *ĕ* + *n* + *cons.*, care nu mai prezintă reflexe de palatalizare; deci lat. *vĕntus* trebuie să fi devenit pe vremea când palatalizarea începuse, *ventu*, cu *e* închis, dar încă nu *vinu*.⁴⁾

Dificultăți prezintă numai reprezentantul lui *bene*. Limba română are două forme: *bine* și *b'ine*. Dintre textele vechi constatăm că Codicele Voronețian, Psalt. Sch., Cod. Sturdz. și anumite texte din Crestom. lui Gaster au *cuvente*, *mente* etc., însă *bine*, *vine* (la perfect, *vene*), pe când Cipariu, Princ. 373, precum relevă și Tiktin Stud. I. 55, dă trei exemple de *bene*, exemple pe care n'am puțință de a le urmări mai de aproape. Astăzi forma *bine* apare nu numai în teritoriul cu labialele nepalatalizate, ci și în Hațeg, în Maramureș, într-o parte a ținutului de pe Someș și Tisa, în Telciu, Mintiul-Român, Salva (Jud. Bistrița-Năsăud), în Bucovina la punctele 650 și 688 din hărțile lui Weigand, precum și în textele publicate de Gartner în Z. R. Ph. 26, 237. Alătura ȋr sã găsim formele moldovenești *bg'ine*, *g'ine*, apoi *bg'ine* în Broșteni (Jud. Suceava) și'n Bucovina (Z. R. Ph. 26, 237), *g'ine* în Țepu (Jud. Tecuciu), Socea-Cândești (Jud. Neamț) și în Pătrăuți pe Suceava (Bucovina), *d'ine* în Bucovina, *bd'ine*, *bdzine*, *bzine* în Țara-Oașului. Și formele cu ac-

⁴⁾ Cât despre dialectele din sudul Dunării, e de mult stabilit că la Aromâni palatalizarea e generală: *sk'inare*, *k'atră*, *alg'ină*, *g'ine*, *h'il'u*, *h'er*, *ȳiu*, *yarme*, *durn'ire*, *n'are*. Până și împrumuturile slavone mai vechi suferă evoluția aceasta, nu însă cele mai târzii. — Ar. *ayidzmare* < *vindemiore* e numai o aparentă excepție, pentrucă, precum arată celelalte forme romanice și cum pretinde și o lege a gramaticii latine, acest *l*, la origine lung, se scurtează înainte de *nd*. Tot astfel *yinglă*, pe care Papahagi îl derivă din *vincula*, căci acest cuvânt cu *g* în loc de *c* și cu păstrarea lui *l*, e evident un împrumut din grec *ὄγγλα*, care, la rândul său, e un derivat din *cingula*. Cu privire la primul cuvânt, acesta se explică în modul următor: prin disimilare a dispărut întâiu prima nasală, de: **avidemare*; apoi dispare în mod normal vocala medială, astfel că *d* se întâlnește cu *m*. Știm din alte limbi că o plozivă, venind în contact nemijlocit cu altă plozivă se preface în fricativă, cf. în românește *ahtare* < **actare*. Deci în cazul lui *ayid'mare* sunetul *d* nu prezintă un caz de palatalizare înainte de *i*. Cât despre *y*, el poate fi ușor explicat ca reflex al lui *ȳin'ă* < *vinea*.

centul pe tulpină de la *venio* și *teneo* prezintă sau prezentau aici reflexe corespunzătoare. Rezultă deci că în româneasca de est și într-o parte a graiului transilvănean se pronunță *biene* ca și *vienio, tieneo*, pe când cellalt teritoriu pronunță *bine*. De ce? Nu găsesc nici azi o explicație mai bună decât cea dată acum 30 de ani, când în *Gram. rom.* I, § 150 explicam diferența aceasta prin forma accentuată și cea neaccentuată, fără să pot stabili de ce anume s'a generalizat odată una, altă dată cealaltă. Analogia toscanului *bene* alături de umbricul *biene* e interesantă, dar nu explică nimic.

Punctul de plecare pentru întreaga dezvoltare ce a urmat îl formează un sunet consonantic de tranziție, *y*, omogen cu vocala ce-i urmează. Acesta rezultă, la *ie*, în mod firesc din *i*; el apare însă, în urma unei anumite articulări a vocalelor palatale, și la *i*. Weigand atestază din Muntenia *pyičor, albyină, copyil, fyir, vyin, myilă* din regiuni pentru cari tot el ne dă forma *pyatră* (Jb 8); paralel cu acestea atestază și formele *albină, pičor*, nu numai pentru regiunile în cari *peatră* vădește o foarte lămurită sustragere de la articularea palatală, ci și alătura de *piatră*, precum iarăși tot Weigand atestază paralel *peatră* și *albină*, care forme pot fi socotite ca bază a acestui teritoriu întreg. Forme de acestea atestă și Candrea pentru Țara-Oașului în graiul generațiilor mai bătrâne. Stadiul următor de evoluțiune consistă într'un proces de asimilare: după consonante afonice, *y* devine și el afonic. Forme de felul acesta atestază Candrea pentru Tirsolt: *ph'iept, ph'iersec*; încolo *h'* se întâlnește numai în poziție finală, mai ales în Banatul răsăritean, în Oltenia și Serbia, unde labialele inițiale rămân nealterate: *piatră, piept, dar ariph'*. Pentru Weigand formele acestea sânt „ultraaspirate“ (3, 213). Am avea deci un caz al atât de obișnuitei evoluări din spirantă la simplă aspirată; de fapt pentru punctele 262—264 și pentru regiunile Crișului și Mureșului ni se atestază *arip'* (4, 259). Ultima fază în direcția aceasta ne o înfățișează apoi (ibid.) formele *arip, arp* ca plural al lui *aripă, arpă*.

Dezvoltarea aceasta, care se limitează numai la poziția finală și care aparține regiunii cu labialele nealterate, continuă apoi și în poziție medială, cu deosebirea că aici cluziunea inițială se menține și în vremea când limba trece articulând la poziție

palatală, încât la deschizătura cluziunii produce o plozivă mediopalatală muiată: *pk'* și *bg'*.

Acest stadiu, care trebuie considerat ca cel mai vechiu, se întâlnește și azi în Muntenia, așa în Albești (Jud. Argeș) *pk'atră*, *pk'ic*, *pk'ilă* (slav. *pila*), *pk'ilaf* (turc. *pilaf*), *lipk'ie* (sârb. *lepinja*), *lipk'it* (plsl. *lěpiti*), *ciripk'i* (onomatopee); *bget*, *bgușag* (ung. *bőség*), *bg'ir* (ung. *bir*), *bg'iči* (plsl. *biči*), *jerebge* (plsl. *žrěbij*), *osebgit* (plsl. *osebě*) — apoi în Domnești (Jud. Muscel), în Moldova apuseană la Broșteni (Jud. Suceava): *pk'ele*, *pk'atră*, *pk'icor*, *pk'ilă*, *pripk'iči*. Alte exemple în „O seamă de cuvinte din munții Sucevii“ de I. Teodorescu și A. Gorovei, Șez. 2 ș. u. Și în Transilvania se menține stadiul acesta la Mărgineni și, ici-colo, pe aiurea.

Dar și în cazurile acestea elementul labial dispăre după consonantă; de sigur că în privința aceasta se pot constata unele deosebiri, după cum consonanta precedentă este și ea precedată de o vocală care îi împrumută un caracter mai mult palatal sau mai mult labial. În cazul dintâiu — când, adecă, vocala precedentă e palatală — simplificarea grupei de consonante, pe socoteala labialei mediale, e mai obișnuită ca în cazul din urmă. Astfel cităm din Albești: *înk'edecat*, *înk'edec* și mai rar *împk'edec*, *sk'inare*, *sk'ită* (rus. *spica*), *dosk'i* (slav. *dos-pěti*), *susk'ini* și *suspk'ini*, *desk'ică*, *turk'ină* *tulk'ină* și *tulpk'ină*, *isk'ită*, *sk'irt*; *zg'ară*, *izg'it*, *dezg'inat*, *ing'inate*, *porung'ei*, *vorg'ind* *vorg'it* *vorg'im* și *vorg'este*, *org'it* și *org'it*, *alg'ină* și *albg'ină*, *învărg'it*, *alg'e* și *albg'e*.

Intru câțva deosebită e evoluția la *f* și *v*. Aici tendința e deocamdată numai ca, după *f*, fricativa palatală să devină afonă: *h'*. Stadiul acesta se menține în Oltenia: *fh'er*, *fh'erbinte*, *să fh'ii* și, sporadic, la Mărgineni, în punctul 119. De altfel avem peste tot numai asimilarea completă a labialei cu *h'* următor: *h'er*, *h'erbe*, *h'ară*, *h'icat*, *h'ir*, *stah'idă*, *mosăh'ir* în Orești și Domnești, de asemenea în Jud. Suceava etc. Și *v* e puțin resistant. În Albești avem alături *yespe* și *g'espe*, *yeme*, *(v)yie g'ie*, *(v)yisat g'isat*, *(v)yiu*, *(v)yin*, mai rar *vyițel* alături de obișnuitul *yîțel* și *g'it'e*, *potrivit* și *potrig'it*, *plivyește* *pliyesc* *plig'im*, *țe(v)ye*, *țeg'e* (plsl. *čěvi*), *i(v)yit ig'it*, *colig'ie* *colig'ie*. Tot astfel în Oești: *yespi g'espe*, *g'ermile*, *(v)yie*, *(v)yisez*, *(v)yiu*, *(v)yitele g'itele*, *(v)yit'e g'it'e*, *stayilă* *stag'ilă*; în Domnești: *g'ezure*, *yespi g'espi*, *yermile g'ermile*, *yie*, *g'isat*, *yin*, *yit'e g'it'e*, *pliyesc*.

În sfârșit, *mi* apare ca *mîi*. Astfel în Albești și Orești: *mîere*, *mîic*, *mîilă*, *mîijloc*, *nîmîic*, *primîit*; în unele regiuni ale Jud. Suceava: *mîed* (plsl. *medû*), *mîildui* „a bate ușor“, din germ. *mîld*, *mîierlă*, *inimîoară* ș. a. Apoi dispare labiala *m* după consoanată și aici în poziție medială: *yernî*, *ulî* (plurale dela *yerne*, *ulm*) alături de mai obișnuitele forme *yermî*, *ulmî* și *durmîi* alături de *durmîi*.

Evoluția continuă apoi mai departe de la articularea post-palatală la cea prepalatală: *p'i atră abd'ină*. De odată cu ea se săvârșește și trecerea postpalatalelor *k'*, *g'* (născute din *kl*, *gl*) în *t'*, *d'*, adică urmașii lui *clave*, *genuclu*, *ungula* coincid în evoluția lor cu *petra*, *albina*, cf. *p'atră* și *t'eie* 92—97, 129—132, 138, 144, 145, 519, 528 sau în Țara-Oașului: „*p'ti*, *p'fi*, *psi*, cele din urmă două la generațiunea mai tânără și îndeosebi la copii“ (Candrea 43) și „*k* a devenit mai pretutindenea *t'*, care trece mai departe la *ts* și apoi la *ț(i)* în rostirea celor mai tineri“ (ibid 47). Acolo unde *k'* devine *č*, urmează și *pčatră*, *albğină*, astfel în Bucovina 649, 656-662, 664, 666, 670, 675, 676, 678 și în Bistrița.

Despre *vy* am amintit mai sus că tinde să se prefacă în *g'* trecând prin stadiul *y*. Acest *g'* se preface mai departe în *ž*, nu numai în regiunile în care *k'* devine *č*, ci și în Stolniceni, unde *k'* se mai menține cf. *žaspă*, *žin*, *žitel*.

În sfârșit *h'* devine *š* în Basarabia și într'o bună parte a Bucovinei, *s'* mai mult în părțile apusene.

O dezvoltare de tot specială apare în Oltenia. În zona de atingere a regiunii *f(i)er* cu regiunea *fh'er* se iscă ceea ce în *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft* § 71 numeam „articulație prin reacțiune“ (*Reaktionsartikulation*). Se poate observa anume o rezistență față de impetuoșitatea unei rostiri nouă; atunci rostirea veche se modifică astfel ca să fie cât mai depărtată de cea nouă: în locul lui *fh'* re apare *fk'*, fiindcă cluziva palatală diferă de *i* mai mult decât fricativa palatală. Cazul acesta îl constatăm în 438—442 (Jb. 8. 258). Cum însă *fk'* se aude numai în cuvintele *fk'er*, *fk'ere*, *fk'erbe*, în grajul celor neatinși de școală, grupul *fk'* ajunge să fie înlocuit prin mai obișnuitul *sk'*: *sk'er*, *sk'ere*, *sk'erbe*. În 273 *fk'* evoluează mai departe la *ft'*, iar în punctele 274, 303—305 observăm o depalatalizare: *fter*. Această depalatalizare nu se măr-

ginește numai la grupul *ft'*, ci ea cuprinde și pe *t'*, *d'*, încât avem întocmai ca *fter* și *tei*, *dinte*, *grădină*, pe când de altfel în graiul bănățean și în parte și în cel oltean *t*, *d*, înainte de vocale deschise, progresează la *t'*, *d'*, *ts*, *dz*. Din acest *fter* etc. putem conchide deci că *tei* e numai o formă refăcută din *t'ei*, în urma unei depalatalizări, precum a observat-o Gamillscheg (Oltenische Mundarten p. 64) și 'n alte locuri. Faptul acesta elucidează și alte forme. Pentru *dinte*, Weigand atestază în punctele 303–305 forma *dint_e*, care se explică mai ușor, dacă admitem că s'a dezvoltat din mai vechiul *d'int'e*. Înainte de *i*, *d'* se preface în *d*, fără urmă de palatalizare, pe când înainte de *e* apar pentru *t'e* stadiile de evoluție *tie* și *tee*. Din aceeași tendință retroactivă avem rezultatul *peatră* din *piatră*. În sfârșit amintim că în cea mai mare parte a Banatului, în Serbia și'n Oltenia, în spre apus de Jiu, e curentă pronunțarea *fer*. Aceasta nu poate fi continuarea neîntreruptă a stadiului mai vechiu *fer*, nediftongat, pentru că avem e închis, care presupune un stadiu premergător *ie*, cu *e* închis, din *ie* (ca în alte limbi române). *Fer* < *fier* prezintă deci și el un caz de depalatalizare, care cuprinde, adevărat, un teritoriu cu mult mai întins decât cel al evoluției *t'*, *d'* > *t*, *d*.⁵⁾

În opoziție cu aceste regiuni care mențin labialele *p*, *b*, stă întreaga parte de est cu Basarabia, Moldova, Muntenia răsăriteană, Valea Oltului în Transilvania și cursul de sus al Mureșului, unde *p*, *b* dispar, dând deci rezultatele *k'atră*, *g'et* și unde în parte, evoluarea palatalelor continuă apoi cu *t'atră*, *cătră*. Considerând că, după consonantă, *p* dispăre chiar și pe teritoriul lui *pk'atră*, ne putem întrebă de nu cumva și formele *k'atră* își au punctul de plecare din întrebuițarea lor în frază într'o coherență legătură cu cuvântul premergător. Legătura cea mai strânsă a substantivului e cea cu o prepoziție, dintre care

⁵⁾ Aceeași depalatalizare (sau monoftongizare, dacă pornim de la stadiul *ie*, nu *ye*) o întâlnim și în graiul de pe Criș și Mureș, de unde Weigand (4, 260) atestă formele *fer*, *f'ără*, și *peatră*, *petri* (262). Faptul că găsim alături *ea* și *e*, ne îndeamnă să credem că avem o simplificare a stadiului *ie*, foarte chiar al lui *ee*. Formele cu *e* se răspândesc tot mai mult în Valea Mureșului, pe când dimpotrivă comunele mai dosite mențin stadiul *f'ier*, încât găsim curiosul caz, că comuna Șistaroveț, care nu e situată pe Mureș și care deci pronunță *f'ier*, cunoaște totuși forma *piește*, de sigur pentru că locuitorii de pe lângă râu, care furnisează pește, pronunță *pește*, ne care locuitorii din Șistaroveț îl refac în *piește*, fiind că și lui *fer* al acelora îi corespunde, în graiul lor, *f'ier*.

ce-i drept, cele mai importante ca: *la, cu, după, pe, spre, cătră, fără* etc. se termină în vocale; cu consonantă se termină doar *din, drept, subt*, a căror legătură strânsă cu substantivul următor se vedește prin formele lor proconsonantice *drep, sub*.

Dar numărând într'o direcție mai extinsă combinațiile ce rezultă din fonetica sintactică, vom vedea că frecvența lor nu ne dă dreptul de a explica formele cu labiala dispărută din poziția postconsonantică în frază. Nici analogia cu următorul fapt nu contează nimic: Weigand adevărat a găsit în teritoriul ardelean care rostește *pk'atră*, formele *k'eie*, dar cu *pk'eie* (Jb. 8, 257). Dar în cazul acesta avem a face, tocmai ca și în *umbgie*, auzit în aceeași regiune, cu un sunet intermediar, introdus între labialul *u*, respectiv *m*, și velara ce urmează.

În schimb se pot face alte observații, mai importante. Am văzut că dispariția unui *p* interconsonantic poate fi împiedecată printr'un sunet palatal precedent. Dacă avem, într'o mare parte a Moldovei, în Dobrogea, Bucovina și Basarabia *copk'il* alături de *k'atră* (*t'atră*, *čatră*) și *aripk'* (*arip't'*, *aripč*) atunci cauza acestui fenomen trebuie să fie vocala labială precedentă. Confirmarea ne-o dă și *opk'ins'* (opinci) 511 (9, 198) *popk'i* 571 (210), forme, care nu pot fi refăcute după singular, deoarece aici avem pluralul *arik'* dela *aripă*, dar *lupk'* dela *lup*, cf. și *robgie* 601, *stropk'it* 727. Totuși pentru 603 ni se dă între „cuvintele normale“ *kopk'il*, pe care-l găsim și în texte: *kopk'ile*, alături însă de *luk'*; iar pentru comuna Stolniceni, Starkey constată: „am avut însuși prilejul de a observa formele *copk'il*, *lupk'* alături de consecvența apariție a lui *k'* inițial și medial după vocală deschisă, deci *k'atră*, *k'ičor*, a *lik'l*“. În toate celelalte cuvinte, chiar și după vocale velare, sunetele *k'*, *g'*, *n'* se aud în Stolniceni fără labială precedentă: *tok'it*, *ok'inč*, *hulug'* „porumbei“ (din rut. *holub*), *lurînă*. Trebuie deci să mai fie o cauză, poate un fel de disimilare: labiala împiedecă urmarea imediată a unei velare și velopalatale.

De o importanță specială e apoi faptul că continuarea evoluției lui *k' g'* e foarte răspândită în teritoriul lui *pk'*, dar în teritoriul lui *k'* ea se aține numai de alungul hotarelor cu regiunea *pk'*. Cum însă dezvoltarea lui *pk'* în *pt'* coincide cu cea a lui *k'* în *t'* — și de fapt unui *t'atră* îi corespunde forma *t'eie*, pe când dimpotrivă în tot largul cuprins al lui *k'atră* se menține și

forma *k'eie* — rezultă că teritoriul lui *k'atră* a rămas sub raportul limbei mai conservativ și mai stabil, câtă vreme teritoriul lui *pk'atră* îl vedem evoluând, progresând, trăind. Și întregă evoluarea aceasta se explică atunci în următorul chip:

Trecerea de la *pk'* la *k'* e o ușurare a pronunțării. La articularea grupei *pk'* e nevoie de un efort mai mare; pozițiile de articulare ale elementelor *p* și *k* fiind îndepărtate una de alta, pronunțarea se simplifică printr'un salt peste articularea elementului prim. Simplificări de felul acesta se întâmplă ușor, mai ales când pronunțarea nouă înlocuiește altă pronunțare mai veche. În cazul nostru rostirea *pk'* a pătruns dela nord în spre est în locul lui *pi* și'n acest nou teritoriu l-a pierdut pe *p*. Confirmarea acestei supoziții ne-o dă situația pe valea Crișului și a Mureșului. Valea Mureșului aparține pe de-a întregul teritoriului *piatră*; numai în cursul de jos, la punctele 61, 62, 65, 177 apare *k'atră* și acest stadiu mai apare și în sudul văii Crișului, pentru a fi înlocuit apoi parțial chiar și pe țărnul stâng, prin *pk'atră*, *pl'atră*, care e apoi singura formă a nordului. Deci *k'* e aici forma intermediară între *pi* și *pk'*, ceea ce nu poate fi explicat numai prin evoluția fizologică a sunetelor. Mai contribuie apoi alt factor. După cum arată reflexele lui *picior*, călătoria aceasta o face numai *pk'a* (nu și *pk'i*), căci în chiar amintitul teritoriu al lui *k'atră* apare numai forma *picor*, nu însă *k'icor*. Ce-i drept însă, cuvântul acesta nu poate constitui o dovadă absolută cf. p. 12; din nefericire cuvântul *pin* e necunoscut în multe locuri și de aceea Weigand l-a înlocuit prin cuvântul „normal” *vin*, care însă nu e doveditor, fiind că dezvoltarea lui *vi* nu coincide în mod desăvârșit cu a lui *pi*. Ori cum însă, dacă considerăm toate cazurile, deci și pluralele de felul lui *aripi*, avem impresia că *pk'i* călătorește mai încet decât *pk'e*, fapt care poate avea felurite cauze. Explicarea definitivă se va putea da abia când vom avea strâns materialul dialectal al tuturor cuvintelor cu *pi*. În general, mai ales dacă vor fi considerate și pluralele, formele cu *pi* sânt mai numeroase decât cele cu *pie*. Nu ne va surprinde, bine înțeles, faptul că rezultatele nu vor fi totdeauna egale și că de ex. la punctul 159 vom găsi *pl'atră* alături de *picor*; tocmai la hotarele duor rostiri astfel de neregularități se găsesc mai des.

Și în cursul de sus al Mureșului apare *k'atră* alături de câteva rămășițe de *piatră* și de o formă *pk'atră* în părțile nor-

dice. Dar și aici sântem într'o regiune de hotar, ceea ce rezultă din următoarele. Zona de miazăzi pronunță *teiu*, cea de miază-noapte *t'eiu*; la mijlocul amândurora stă 206, 207 cu *tseiu*. Acest *ts* e rezultatul unei articulări de reacțiune care marchează mai puternic deosebirea între rostirea veche (*t* dental) și ceea nouă (*t* palatal). Tot astfel apare și în Suceava un *ts* între *t'* și *t⁶*).

Am tratat până aci aproape numai evoluția lui *petra*, nu însă pe cea a lui *pectus*, *pectine*. De fapt, în privința aceasta, rezultatele lui *pk'* — și mai rar ale lui *pi* — sânt și în nordul Dunării diferite, întocmai așa cum le-am constatat pentru dialectul istroromân. Putem constată anume că *pectus* și *pectine* coincid, prezentând în totdeauna un pas mai departe în evoluție față de celelalte cuvinte. Astfel în Albești și Domnești se pronunță peste tot *k'ept*, *k'epten*, însă *pk'atră*, *pk'erd* ș. a. m. I. Popovici dă pentru Munteni: *piatră*: *pt'ept*, *pt'epten* 42, *piatră*: *pčept*, *čepčen* 14, 15, *piatră*: *t'ept*, *t'epten* 2, 37—40.; numai 16 face abatere cu *pčatră* *piepčen*, dar găsind aici și forma *pčept*, e evident că în *piepčen* avem a face cu o disimilare. Pentru Țara Oașului Candrea (43) constată: „Cuvintele *piept*, *pieptene*, *pieptănă* se pronunță în cele mai multe locuri *t'ept*, *t'eptene*, *t'eptănă*, iar la Bicsad se aude și *tsept*, *tseptine*, *tseptănă*, forme rezultate prin disimilație din *pt'ept* (*ptsept*) etc.“, pe când, dimpotrivă, în toate celelalte forme *p* se mentine. Tot așa întâlnim în Salașul de sus, Salașul de jos și Nucușoara: *k'ept*, *k'epten* alături de *pk'atră*; și în alte regiuni se găsesc formele acestea, precum și formele evolute mai departe *t'ept*, *t'epten*, *t'iper*, chiar *tsept*, *tsepten*, *tsiper*, alături de nealteratul *piatră* (Densusianu, Graiul din țara Hațegului 29 ș. u.) Aceeași situație e în punctele 66, 67, 72—74, 80, 81, 85 din ținutul Crișului și Mureșului, unde *pi* și *č* stau alătura, apoi *th'ept* la 119, *k'ept* la 150. Pentru 168, 169, 173, 174 Weigand atestază *pk'atră*: *čept*, *čepten*, pentru 273, 274, aproape de frontiera bulgară, *piatră*: *t'ept*, *t'epten*; apoi *piatră*: *k'ept*, *k'epten*, pentru Muntenia, în punctele 329, 360, 368, 373, 380, 384, 390, 397, 398, 405-408, 416, 417, 434, 436, 437, 443, 445. În sfârșit mai amintim forma a *fięptănă* Șez, 5, 162 alături de *pk'ei* și *pk'elcăluță* 115 în Glosarul din munții

⁶⁾ Adevărat că în sud, trecând din Muntenia în Banat, avem evoluția $t > t' > ts$, dar aceasta nu poate avea importanța unei contradovezi, pentru că acest *ts* poate să se fi dezvoltat altfel. Lucrul ar trebui lămurit printr'o cercetare temeinică a dentalo-palatalelor, ceea ce nu se poate face într'o simplă notă din subsol.

Sucevii, apoi *teptanat* Sez 2, 82 din Sabosa în Suceava, într'un text care de altfel nu alterează libialele. Pe cât de explicabilă e dispariția prin disimilare a primului *p*, în aceste două cuvinte cu *p* la începutul și la sfârșitul silabei, pe atât de neașteptată e evoluarea elementului palatal până la stadiul *č* (*piept* > *pčept*) tot din cauza acțiunii disimilatorice. Mai de grabă am putea presupune o disimilare a lui *p-p* în *t-p*, precum am admis-o mai sus și pentru dialectul istroromân și precum o cunoaștem din exemplul tipic slav *topoli* din lat *populus*, și deci că *k'* s'a născut din *t'* 7). Supoziția din urmă e mai grea de admis; dificultatea crește în fața faptului că forma *pt'ept* o găsim alături de *piatră*.

Remarcabil e faptul că deosebirea în reflexele lui *petra* și *pectus* apar peste tot în regiunile unde avem formele *piatră* alături de *k'atră* sau *pk'atră* alături de *pt'atră*, — cu singura restricțiune că această constatare privește numai partea de sud nu și cea nordică a teritorului în care forma *pt'atră* se mărginește cu *piatră*. Cred că din faptul acesta se poate conchide următoarele: Admitem că tustrele cuvintele au evoluat la început la fel. Disimilarea a pricinuit apoi o slăbire a elementului labial, care dispăre în urmă definitiv. E evoluția pe care Candrea a admis-o întocmai pentru formele corespunzătoare din Țara-Oașului. Forma nepalatalizată pătrunde, mai în urmă, de sigur și în urma prestigiului limbii din vechiul Regat, tot mai mult spre nord și înlocuște reflexele *pk'atră*, *pt'atră*, *pčatră* cu forma *piatră*, pe când, dimpotrivă, formele disimilate ca *t'ept*, deosebindu-se în mai mare măsură de corespondentele limbii din Țară, se mențin sau dau naștere formei-compromis: *pt'ept*. Acolo unde aflăm *pt'ept* alături de *pčatră*, forma învecinată *pt'atră* ne arată că expansiunea rostirii *pk'* s'a făcut pe socoteala rostirii *pt'*. Dacă I. Popovici atestază *pt'ept* alături de *piatră*, trebuie să ne fie aminte că în imediată apropiere

7) Așa pare a înțelege situația Densusianu, care, ce-i drept, consideră numele formele cu *t'-v*. H. L. R. I. și Graiul Hațegului 31. În acest din urmă loc d-s, continuă, cu tot dreptul: „De ce, cu toate acestea *p* nu este alterat în alte forme ce presintă aceleași condițiuni fonetice (ca *pipăi* ș. a.) și pentru ce se rostește *tsiper*, *tiper* chiar acolo unde nici un alt cuvânt (nici chiar *piept*, *pieptene*) nu apare cu *p* schimbat în *k' t'*, *t*, — iată alte puncte ce rămân nelămurite“. — De sigur trebuie considerat și faptul că *pipăi*, ca un cuvânt onomatopeic ce este, ne prezintă reduplicarea silabei în mod obișnuit și firesc.

avem forma *pk'atră*: *k'ept*, încât *pt'ept* poate reprezenta un stadiu mai progresat al lui *pk'ept* (cf. și punctele 37—40 și 42, unde *t'* se găsește și în *t'ag*, *int'eg*, *ot'*, etc, pentru *chiag*, *incheq*, *ochiu*). Numai în punctul 2 avem deosebirea *t'ept*: *k'ag*, *ink'eg*, *ok'* deosebire, a cărei importanță însă scade cu atât mai vârtos, cu cât aici găsim și *curel'*, *d'ață*, *und'ie*, *t'ie* ca forme corespunzătoare lui *curechiu*, *ghiață*, *unghie*, *cheie*. Constatarea că în tot cuprinsul teritoriului ce are numai forma *piatră*, nu întâlnim de loc forma *t'ept* sau o formă dezvoltată din aceasta, mă determină să cred că disimilarea a început să se producă abia dupăce, prin accentuarea tot mai pronunțată a elementului palatal, labiala începuse să slăbească.

Numai dialectul istroromân, cu *tsăptir*, ar prezenta în privința aceasta un caz refractar. Dar teritoriul istroromân e singurul în care *pectus* și *pectine* nu coincid. Oricât de diferite ar fi părerile despre formele intermediare ale acestor cuvinte (cf. de ex. Pușcariu, l. c. 34), un lucru rămâne cert: această mare deosebire nu poate fi negată și o vom înțelege numai admitând că *tsăptir* e un intrus, adică o formă pătrunsă în istroromână dintr'un teritoriu învecinat, cu *t'eptir*-, pe vremea când Istro-românii se aflau încă la vatra lor străveche.

Și *picior* e, în parte, un caz special. Deși *i* e în acest cuvânt secundar, el trebuie să se fi născut, sub influența palatalei următoare atât de timpuriu, încât putu să aibă asupra labialei premergătoare același efect ca și un *i* primar. Dar influența acestui *i* a fost sau curmată sau precipitată de palatală la finea silabei: deși bunăoară în Moldova și Dobrogea *petra* și *peciolus* coincid în general, dând formele paralele *pk'atră* *pk'ișor*, *pt'atră* *pt'ișor*, *k'atră* *k'ișor*, aflăm totuși în punctul 493 *cișor* alături de *k'atră*, ceea ce-i o evidentă asimilare. Și mai remarcabil e *cișor* în 522, 524, 655 alături de *(p)t'atră* 665, 667 și *k'atră* 493, 683—687, 680, apoi *tșișor* alături de *t'atră* 522, 524. Și aici vom fi având a face cu o asimilare față de sunetul medial. Dar se găsește și cazul invers, un *pi* nealterat față de *pt'atră* 91—98, 138, 139, 144, 145, 158, 159 și *pk'atră* 88, 98, 115. Ori cât de bătător la ochi ar fi acest lucru, și în cazul acesta vom admite o tendință disimilatorie.

În cele precedente n'am făcut nici o distincție între un *ie*

și un *i* următor, întocmai precum și la dentale influența acestor două vocale e socotită egală. Dacă pluralele *aripi*, *lupi* apar în mare parte cu *p* nealterat, în vreme ce *piatră* a evoluat mai departe, trebuie să le socotim influențate de forma singularului. *Pin* a dispărut în cea mai mare parte, dar în cazurile în care a putut fi constatat de Weigand, el coincide aproape totdeauna cu *piatră*, cf. mai ales *pk'in*, *pk'atră* 515, *k'in*, *k'atră* 190—196, 500—505. Reflexele *k'in*, *ptsatră* în punctul 513 prezintă ce-i drept o deosebire, dar ea privește evoluția mai departe, nu însași palatalizarea. Același caz e în Albești, unde alături de forma *yespe*, *yerme*, se aude ici-colo și *vyie* alături de *yie* (cf. alte exemple p. 5.) Evident că și aici *y* se articulează înainte de *i* cu mai puțină energie decât înainte de *e* și de aceea *v* e mai rezistent. Dacă întâlnim adesea *fh'er* ș. a. alături de *vin*, din cazurile acestea nu putem trage nici o concluzie; un adevărat criteriu ne-ar putea da numai comparația pe de o parte cu *fi*, pe de alta cu *vierme*, dar amândouă acestea cuvinte lipsesc în listele lui Weigand. Întrucât însă materialul poate fi completat din înseși textele lui Weigand, relevăm că lui *vin* 88 îi corespunde un *fi* pg. 310 și, invers, lui *yin* 93 un *h'ir* pg. 311, lui *zin* 104 un *trandasiru* 313.

Pentru *fier* și *fi* semnaleză Weigand diferite reflexe în special în satele Ciangăilor din jurul Bacăului: *fie* devine *ts'ie*, *fi* devine *s'i*: *tsie*, *tserb*, *tsiară*, *tsiere* dar *s'i*, *s'ire*, *s'ică* (Jahresberich IX, 161), pe când *vițel*, *vițea* apar ca *g'itsăl*, *g'itsa*, și *vtn* ca *dzin*. Deasemenea în comunele în care *fier* devine *fter*, *sker* ș. a. m. d. (v. p. 6.) și unde *fir*, *fiică* se mențin, iar *vin*, *vitsăl*, *vitsa* păstrează pe *v*. Dar și aici situația va fi fiind aceeași: nu stadiul primordial, ci dezvoltarea mai departe e diferită.

În cursul de sus al Oltului, pentru care Pușcariu, depășind înguste limite ale „cuvintelor normale“, ne-a dat material cât se poate de complet, constatăm iarăși că coincidența e desăvârșită (Jb. V. 165).

Pentru vârsta palatalizării ne lipsesc indicii sigure. Hasdeu, Etymologicum Magnum și Pușcariu, Rekonstr. au dat atestările cele mai vechi, *hi* alături de *fi* în documentele de la sfârșitul veacului al XVI-lea și începutul veacului al XVII-lea, *kici-orul* în loc de *piciorul* din a. 1644, dar abia Dosofteiu întrebunțează mai adese *hi*, *hier*, *herbinteală*, *hiica*, *trandahirulu*, alături

de forme cu *f* în Viața și petrecerea sfinților cf. Lacea, Rum. Jahresb. 5, 68 (tot așa, în Psaltire, întâlnim *hiu* 3, 4, *heru* 2, 42, *hiu* 2, 52 ș. a. alături de *va fi* 3, 5, *fie* 6, 3, ș. a. fără să putem da de rațiunea acestei deosebiri.) La Dasofteiu mai întâlnim și *chiepten* în loc de *piepten* V. S. Sept. 1. O formă *lupk'i*, din jumătatea a doua a sec. al XVIII-lea e atestată la Gaster, Chrest. 2, 84, 32. Că palatalizarea datează dinaintea veacului al XVI-lea o dovedesc cele câteva exemple. Faptul că nu e mai adese atestată a căutat să-l lămurească Pușcariu, I. c. Dar lămurirea definitivă a chestiunii va fi posibilă abia când în întreaga literatură veche va fi studiat raportul între limba literară și cea [dialectală.

Mai importantă pentru noi e o constatare a lui Cantemir, relevată de Hasdeu E. M. 2231. În *Descriptio Moldaviae* cetim: „mulieres quoque moldavae peculiarem a viris pronunciationem habent. Mutant enim syllabas *bi* et *vi* in *gi*, ut *bine*: *gine*, *vie*: *gie*; *pi* in *ki*: *pizma*: *kizma*, *piatra*: *kiatra*. *Mi* initiale in *ng* litteram, vix aliis pronunciabilem, ut: *mie*: *ngie* etc. Qui semel e viris etiam ei pronunciationi asuetus fuerit, vix ac ne vix quidem ab ea liberari potest, et ceu sorex suo ore semper prodit se nimis diu in matris sinu moratum fuisse, qua de re etiam tales vulgo ficior de baba, filii vetulae, per contemptum dicuntur.“

Exact același lucru îl constată Stârkey în Muntenia: „Trecerea de la *pi*, *pi*, *bi*, *bi*, *mi*, *mi*, la *pk*, *pki*, *bg*, *bgi*, *mn*, *mni*, există, după cât am putut constată, în Muntenia, numai în graiul femeilor, dimpotrivă *fi*, *fi* devenit *(f)h*, *(f)hi*; *vi*, *vi* devenit *(v)y*, *(v)yi* resp. *g*, *gi*, e tot una de răspândit între bărbați ca și între femei.“

Cât despre dialectele din sudul Dunării, în dialectul aromân palatalizarea e generală: *sk'inare*, *k'atră*, *alg'ină*, *g'ine*, *h'er*, *yin*, *yarme*, *durn'ire*, *n'are*.⁸⁾ Până și elemente slave mai vechi, nu însă cele mai târzii și nu cele grecești și turcești, palatalizează cf. Densusianu, *Hist.* I. 307 ș. u. Un stadiu mai progresat, de la *y* la *g*, e atestat de Weigand în *Aromunen* 2, 356 pentru *Moloviște* și în *Olymposalachen* p. 43 pentru *Ochrida*, apoi de *Papahagi* s. v. *viu*, pentru *Gopeși*, *Moloviște* și *Albana*, iar Mi-

⁸⁾ Aserțiunea: „Stadiul *mn* există și'n Aromână» (Rom. Gram. I. § 505) se bazează pe forma *lamn'a*, care însă e un cuvânt împrumutat din bulgărește, pătruns la Aromâni abia după ce străvechiul *mn'* românesc devenise *n'*.

hăileanu cunoaște în genere numai forma aceasta. De altfel, după câte știm până acuma, stadiul vechiu se menține; evoluția la *č*, *s*, *ts* n'a urmat.

Cu mult mai complicată e situația în dialectul megleno-român, cum au relevat Densusianu, Hist. I. 235 și Pușcariu, Rekonstruktion p. 18. Numai *f* s'a palatalizat în toate cuvintele și anume așa fel că reflexul său *h* a amuțit cu totul: *ir* < *filum*, *ic* < *ficus*, *yer* < *ferrum*, *yari* < *fel*. La fel a dispărut la Megleniți și turcescul și neogrecescul *h*, care în aromână se menține; avem totuși cazuri speciale ca *kabare*, *aide*: *haide*, *al*: *hal*, *Ristos-Hristos* ș. a. m. d. Tot așa *vie* a dat *g'e*, *g'a*: *g'armi* < *vermis*, *g'ață*, precum și înainte de *io* cu valoarea încă bisilabică: *g'oară* < *viola*. La *vi* stau față în față: *g'ipt* < *victus*, *g'iu* < *vivus*, împreună cu derivatele lor, apoi *g'ață*, *g'iire* și *vorg'esc* (vorbesc) pe de o parte, iar *vihă*, *viță*, care ar putea fi forme disimilate, și *vită*, *vis*, împreună cu derivatele lor, de cealaltă.

La *m* uzul șovăe între mai vechiul *mn'* și simplificarea lui în *n'*, dar stadiul din urmă *n'* e pe cale de a învinge: (*m*)*n'ercuri*, (*m*)*n'are* < *mel*, (*m*)*n'icură* < *micula*, *căloami* cu pluralul *căloâni*, dar *mîc*, *mil'a*, *durmire*, cf și *lamniă* din turc. *lamnia* sau poate dintr'o formă intermediară bulgară cf. pag. 14 nota 8.

În ce-l privește pe *b*, avem înainte de *i* numai *al'ibi* plur. de la *alb*, apoi *albiri* și *albină*, iar în legătură cu *e* numai *zber* și *bine*. Forma *al'ibi* își are analogia în *cu'iți* de la *culc* și *mu'iți* de la *mult*. Avem deci cazul unei palatalizări a lui *l* când e urmat de o consonantă palatală și apariția unui *i* între *l* și consonanta următoare, cf. *suval'kă* < bulg. *suvalka*.

În sfârșit *pie* apare, cu excepția unui singur caz, totdeauna ca *k'*, iar *pi* apare menținut: *k'ept*, *k'apin*, *k'edin*, *k'arsic*, *k'atră*, *prok'*, însă: *pedică*, apoi *spin*, *spic*.

Pentru această situație curioasă s'au dat până acuma două explicări. Densusianu H. I. r. I, 335 zice: „on avait partout, à l'origine, *p*, *f*, *v* etc. et ce n'est que plus tard et par l'influence du macédo-roumain, avec lequel le megl. vint en contact, que *p*, *v*, *f* etc., furent remplacés dans certains mots par les sons palatales“. De sigur nu se poate contesta că între dialectele din dreapta Dunării există anumite relațiuni, mai ales cu privire la tezaurul lexical, relațiuni rezultate din comunicația reciprocă,

precum e neîndoios și aceea că multe inovațiuni fonetice se explică prin împrumut dintr'un dialect învecinat în altul. Acestei concepții foarte vechi și întărită prin confirmări nouă, se poate opune o observație tot atât de des confirmată prin cercetările mai nouă, că în cea mai apropiată vecinătate aceleași fenomene se pot naște pe căi diferite și că în locuri diferite se pot repetă evoluțiuni exact identice, cum e cazul coincidențelor, constatate de chiar Densusianu, între dialectul meglenit și cel istroromân. Comparând dialectul meglenit cu cel aromân, vedem că rezultatul palatalizării nu e același. În evoluția lui *f* dialectul meglenit e mai progresat, dimpotrivă în evoluția lui *m* mai conservativ. Foarte importantă e forma megl. *al'ibi* alături de ar. *alg'*. Spre a explica această deosebire ar trebui să admitem că influențarea dialectului meglenit prin cel aromân datează dintr'o vreme când Aromânii se găseau încă în stadiul *m* și *b*, dar că influența a încetat înainte de ce să atingă toate cuvintele și că mai târziu, după încetarea oricărei înrâuriri, aromânescul *m* și *b* au evoluat mai departe. O astfel de supoziție stă însă în contradicție cu afirmarea lui Densusianu, care pretinde că influența dialectului aromân asupra celui meglenit câștigă teren din ce în ce tocmai în timpurile mai recente: „cette influence semble aujourd'hui s'accentuer de plus en plus. Le temps n'est peut-être pas éloigné où le megl. s'assimilera complètement au mr. et disparaîtra dans celui-ci“ (p. 336).

Sumar de tot se pronunță Pușcariu (Rekonstr. 38): „consecvența apariției a lui *i* pentru grupul *fi* în meglenă e a se explica, probabil, prin deasa întrebuițare a verbului *a fi*“, — dar cu aceasta nu s'a dat o explicație întregi probleme. Cred că explicarea adevărată e următoarea: Meglena aparține dialectelor cari palatalizează, dar influența factorilor împiedecători a fost mai puternică și numărul lor a fost mai mare în acest dialect decât aiurea. Prin prefacerea lui *e* în *i* înainte de accent a fost restabilită coincidența latină între *videari* și *visari*, coincidență care dispăruse în regiunile care au *vedeare* în locul latinescului *videre*; a fost firesc dar ca în dialectul meglenit să se stabilească o legătură mai ales între cuvinte ca *vită* și *vițel*. Acest raport avu drept urmare o asimilare formală sau în felul pe care-l observăm la Dacoromâni și Aromâni, unde labiala inițială din *vitellus* fu alterată după *vīta*, — sau în cealaltă direcție,

la Megleniți, unde, după *vitellus* s'a modelat *vita*. În meglună e mai pronunțată decât aiurea tendința de a da o uniformitate fonetică formelor cari aparțin aceleiași categorii flexionare, cf. nu numai *ved* — *video*, ci și *veda* — *videat*, *vin* — *venio* și alte cazuri de felul acesta, care s'ar putea cită în număr mai mare, dacă am avea un tablou al flexiunei meglenite. Acest simț mai pronunțat de uniformitate formală va fi provocat poate și atașarea lui *bine* de *bun*. Mai trebuie apoi considerate cazurile de disimilare, care explică de ex. forma *vin'ă*, și la care, de sigur, aparține și *pedica*, la care velara următoare va fi împiedecat dezvoltarea unei palatale precedente, de aproape inrudită din punctul de vedere al articulării. În alt chip iarăși trebuie explicat *micu* alături de *ricură*; forma *micu* s'a modelat după *mare*: aceste două cuvinte (*micu-mare*) se întâlnesc prin opoziție atât de adese, încât se pot influența și'n privința formală.

Se pare deci că Megleniții s'au despărțit de ceilalți Români pe când palatalizarea labialelor eră la începutul evoluțiunei. Despărțirea aceasta va fi avut drept urmare o întârziere a evoluției în așa fel, că grupa grea de pronunțat *pk'* s'a simplificat în *k*, iar factorii cari stânjeneau evoluția deveniră tot mai influenți. Și mai explicabil ar fi lucrul dacă am putea dovedi că populația meglenită nu eră o masă unitară, ci aparțineă în parte unei regiuni cu tipul *piatră*, sau veneau dintr'o regiune mărginașă cu aceasta. Cercetări speciale ar putea lămurî dacă o asemenea supoziție poate fi sprijinită și pe argumente de altă natură.

Și pe Aromâni îi vom consideră în același fel, ca un grup de timpuriu izolat.⁹⁾ Decât izolarea lor n'a împiedecat ca rezultatul palatalizării labialelor să ne apară unitar. Mișcarea evolutivă e încheiată și nu mai atinge împrumuturile nouă. Dar și aici grupele consonantice grele de rostit se simplifică ca în dialectul meglenit și ca în părțile de est, unde, după cum am arătat, adeseori sânt în joc și reflexe de ordin secundar.

O altă posibilitate ar fi ca palatalizarea aromână să se fi dezvoltat absolut independent de cea dacoromână și, din motive pe care nu le cunoaștem, să fi evoluat mai curând și în alt chip decât cea din româneasca de nord. Din punct de vedere principiar n'am putea obiectă nimica împotriva acestei concepții.

⁹⁾ Nu mă opresc la teoria istorică a lui Densusianu. După cele arătate de Pușcariu în *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, ea nu mai poate fi susținută.

Înceiem cu următoarea observare. Weigand a emis de repețite ori părerea exprimată în urmă și'n Atlas 28, că „*pi* a putut deveni *k'* printr'un salt în articulare, bazat pe asimilare organică, desvoltare pe care o observăm în aromână și'n napolitană“. Că aromânescul *k'atră* s'a putut naște din *piatră* în condițiuni cu totul diferite de cele ale moldoveanului *k'atră*, e o supoziție pe care n'o putem respinge a limine, căci știm că rezultate identice din forme primordiale identice pot trece prin stadii intermediare cu totul diferite. Ce mă privește, sânt însă sceptic față de această părere. E adevărat că în întreaga Italia de sud și'n Sicilia *pl* devine *ky*, deci *kyanta* < *planta*. Textele vechi dau grafia latinizantă *pl* sau grafia *chi*, care corespunde de fapt pronunțării, cf. Ital. Gram. § 188. Stadii intermediare nu sânt atestate. În Italia de nord apare *č*, dar aici cunoaștem și stadiul premergător, care e *pč* cf. ibid. § 190 și Salvioni, Rendiconti dell' istituto lombardo II, 35, 916. Putem deci afirmă cu siguranță că între gen. *čanta* și lat. *planta* a existat o formă *pčanta*, sau, mai exact, că ordinea stadiilor de evoluțiune e *pl*, *py*, *ph'*, *pk'*, *pt'*, *pč*. Ne întrebăm acum dacă pentru Italia de sud trebuie să presupunem altă evoluție, și dacă pentru stadiul *pk'* nu trebuie să admitem aceeași desvoltare care la nord a progresat până la *č*? Formei de la nord *čamar* îi corespunde la sud *kyamari* < *clamare*, adică, abia după evoluția a ajuns ultimul stadiu de desvoltare a palatalei a urmat simplificarea grupelor *pk'* în *k'* și *pč* în *č*.

O dovadă pentru aceasta nu putem da, dar pe cât de firească e evoluția fiziologică presupusă de mine, pe atât de greu e de motivat un salt în evoluția palatalizării. Dacă facem abstracție de la cazuri de asimilare și disimilare, atunci cel mai cunoscut exemplu de salt fonetic e schimbul dintre *tl* și *kl*, așa cum îl avem în lat. vulg. *veclus* < *vetlus*, în surselv. *klavau* „grajd“ < *tlavau* < *tabulatum*, în lit. *egle* alături de slav. *jedli* „brad“, și invers, în grödn. *uedl* < *oculus*. Dar în toate cazurile acestea avem de a face cu combinația unui sunet dental sau velar cu *l* următor, care și el poate fi dental sau velar, și care se apropie deci sau se depărtează de sunetul omorgan sau eteroorgan, — cu un cuvânt, n'avem decât unul dintre acele procese de asimilare sau disimilare, cari sânt la baza aproape a tuturor schimbărilor în rostirea consonantelor. Dimpotrivă *p* nu stă

față de *l* într'un astfel de raport, ca să poată fi asimilat sau disimilat. Câtă vreme nu putem da o explicație fiziologică satisfăcătoare pentru evoluția lui *pl* la *kl* și câtă vreme din studiul dialectelor vii nu vom cunoaște cazuri sigure de salturi fonetice nu voi putea admite, din punct de vedere principiar, aceste explicații, ci stăruiesc a crede că *k'atră* al tuturor regiunilor românești s'a născut din *pk'atră*.

Bonn 1921.

W. Meyer-Lübke.

Din perspectiva Dicționarului.

III

Despre legile fonologice.

1. Generația noastră trece astăzi printr'o epocă de revizuire a concepțiilor fundamentale lingvistice. Aproape toți am început ca adepți convinși ai școalei »neogramatice« germane și continuăm metoda strict științifică a măiestrilor noștri. Totuși am pierdut credința în multe din principiile lor lingvistice. Conflictul acesta apare mai evident când este vorba de »legile fonologice«: pe de o parte simțim că credința în „legi fără excepții“ e numai o sinamăgire, pe de altă parte însă continuăm să lucrăm cu ele, simțind că, negându-le, ni se surpă terenul de sub picioare.

Mi se pare deci că nu poate fi de prisos a încerca o conciliare a achizițiilor generației trecute cu progresele dobândite de știință în ultimele decenii. Aceasta se poate face fără multă greutate, cu condiția de a înlocui spiritul dogmatic al înaintașilor noștri cu dorința contemporanilor de a studia cu toată curiozitatea și cu tot interesul științific și acele fenomene care amenință să răstoarne dogmele curente.

Spre scopul acesta va trebui însă să facem — fără nici o pretenție de a spune lucruri nouă, ci numai cu dorința de a scoate în relief câteva momente caracteristice — per summos apices un scurt istoric al chestiunii.

Încă de pe vremea când studiile asupra limbei urmăreau scopuri aproape exclusiv practice — în stabilirea de reguli gramaticale — s'a observat că limba e supusă unor transformări